

Lucia Panáčková
ORCID: 0000-0001-8346-7025

Univerzita Mateja Bela
Banská Bystrica, Slovenská republika

Peter Karvaš v kontexte existencializmu

<https://doi.org/10.34739/clit.2021.15.15>

Peter Karvaš in the Context of Existentialism

The article reflects dramatic work of Peter Karvaš in the context of existentialist philosophy. It points to the connection between the social situation and the author's topic choice, emotional engagement and approach to characters. In the article the author defines the basic features of existentialist philosophy in the work of Peter Karvaš providing analysis of selected extracts. In particular the article deals with the issue of how male characters react to the same situation and their motives behind the reaction. The article also reveals subjective view of Karvaš on social events and their impact on people and Karvaš himself.

Keywords: existentialism, Karvaš, figure, war, border situation

Peter Karvaš je autorom, ktorý reflektoval udalosti zo svojho života v tvorbe. Poukazoval na to, čo ho formovalo, čo na neho pôsobilo negatívne či pozitívne, najmä však vyjadroval názory na bytie, ľudí, svet. Narodil sa 25. apríla 1920 v rodine Ferdinanda Karvaša a jeho manželky Karoly, rod. Skuteckej. Intelektuálna pôda a umelecky orientovaná rodina podmienila Karvašov ďalší vývin. Už od detstva sa stretával s literatúrou, divadlom, hudbou, výtvarným umením, a to sprostredkovane i aktívne. Momenty svojho detstva zhrnul v prozaickom diele *Vhniezde* (1981, rukopisne dokončený už v roku 1976). Spomienky vyslovuje autenticky, bez pridaného pátosu. Ide o publikáciu, ktorá sprístupňuje Karvašove detstvo, jeho vnímanie a prežívanie. Vyjadril sa aj k detstvu svojich detí v knihe *Nedokončená pre detský hlas*, kde hodnotí správanie a konanie synov (najmä jedného) z pozície otca. Autobiografické črty sú v spomínaných dielach napriek výraznej epickosti dominujúce. Uplatňovaniu prežitého sa nevyhol ani v prozaických a dramatických textoch. Tematicky sa dotýkal aj

spoločenských tém, najmä politických. V 19 rokoch Karvaša a jeho rodinu zasiahla 2. svetová vojna. Na jeho ďalšiu existenciu mala rozhodujúci vplyv. Židovský pôvod Karvašovcov ich definoval ako nežiaducich pre vtedajšiu spoločnosť. Peter Karvaš sa angažoval vo vysielaní Slobodného slovenského vysielateľa. Ctibor Štítnický spomína, že „bol vášnivým kritikom fašistického vysielania bratislavského rozhlasu, skvelým polemikom, vyvracačom lží o našom boji za slobodu a nezávislosť.“¹ Spolu s ďalšími odišiel do hôr, kde pôsobil ako partizán. I vďaka tomu sa mu podarilo zachrániť. Presah tejto témy sa objavuje u Karvaša v rôznych literárnych druhoch, s využitím viacerých interpretačných spôsobov. Rovnaký prístup zvolil pri vyjadrovaní svojho postoja k roku 1968. Otvorený odmietavý prístup voči zastaveniu demokratizácie vtedajšieho politického systému mu až do roku 1989 úplne znemožnil publikovať, učiť, inscenovať hry na javiskách. Ako sám hovorí „jednou z príčin zákazu mojich drám bolo uvedenie hry Absolútny zákaz v Slovenskom národnom divadle“².

Tvorba Petra Karvaša je názorovou a empirickou výpoveďou. V každom diele sa objavuje črta reflexívnosti čohosi prežitého. Čahojová-Bernátová zaradila Petra Karvaša k autorom a autorkám, ktorí/é využili v literárnych textoch prvky filozofie existencializmu. Pridržiaval sa Goetheho slov: „Niet literatúry, ktorá by nejakým spôsobom nebola vznikla z osobného prežívania sujetu.“ Pritom dodáva: „Pravdaže v prípade povstania a v prípade mojej generácie išlo o zážitok mimoriadne silný a mimoriadne dramatický, takže niet takého slovenského autora, ktorý by bol prežil povstanie a nebol by sa k nemu neskôr ako spisovateľ vrátil“³.

V tomto kontexte si môžeme o Petrovi Karvašovi uvažovať, dokonca je to nevyhnutné. Subjektívne prežitky sa dostávajú do literárneho sveta, demonštrujú sa v témach, motívoch, postavách a inde. 20. storočie predstavuje výrazný medzník v našich životoch, ponúka okamihy, pri ktorých je nevyhnutná úvaha o existenčných otázkach a postavení človeka vo svete, v intrapersonálnom či interpersonálnych vzťahoch. V tomto období tak prirodzene vznikajú filozofické a ďalšie smery, zaujímavé sa práve o človeka. Riešia sa hodnotové otázky a zmysel, bez príklonu k Bohu. Človek sa stáva stredom, dominujúcou entitou. Filozofiu existencializmus v literatúre rozvíjali spočiatku francúzski autori Jean Paul Sartre a Albert

¹ S. Očenášová, K. Krnová, *Spriaznení duchom*, Banská Bystrica 2000, s. 57.

² P. Karvaš, *Portrét Petra Karvaša. Nielen na jednej strune. Záznam STV1*, Bratislava 1997. Fond Literárneho a hudobného múzea v Banskej Bystrici.

³ *Ibidem*.

Camus. Obaja skúmali ľudské bytie, jeho zmysel, hľadali príčinné súvislosti- a dopad na človeka⁴.

Pre existencializmus je dominantné zamýšľanie sa nad vlastnou existenciou. Egocentricky sa sústreďuje na jednotlivca, na človeka – jeho vnútro. Ide o subjektívny pohľad, v rámci ktorého sa interpretuje poslanie konkrétneho človeka či všeobecne ľudského elementu vo svete. Dôležitým aspektom je práve úvahovosť, reflexívnosť a hľadanie. Podnecuje k takémuto prístupu, nie je pasívnym filozofickým smerom. Impulzom často bývajú hraničné životné situácie⁵. Karvašova genéza sa stala logickým vyústením do potreby písať o tom, čo zažil, čo sa stalo v jeho živote kľúčové a čo považoval za nutné vysloviť alebo skôr s čím sa vyrovnáť. Naliehavosť situácie v kontexte rozporu vnútorného presvedčenia proti konaniu človeka/ľudí.

Tento rozmer je citeľný najmä v Karvašovej dramatickej tvorbe. Karvaš vo svojej tvorbe nie je fatálny. Poukazuje na degradovanie spoločnosti, pomerov, vzťahov a človeka cez okolnosti 20. storočia. Definuje nezmyselnosť ako stav vychádzajúci z predošlých udalostí, kritizuje ich a ostro odmieta. Nájdeme v nej ale aj stopy lásky, nádeje a pochopenia, v mnohých prípadoch i váhanie a prehodnocovanie medzi úpadkom a tým, čo človeka môže vyviešť zo straty zmyslu pre existenciu. Prototypom takejto postavy je Vincko (*Návrat do života*, 1946). Nachádza sa v stave po kritickom okamihu. Prežil koncentračný tábor, v ktorom absolútne prehodnotil doterajšie skúsenosti a hodnotový systém. V živote po vojne, po koncentračnom tábore sa postava správa spočiatku ironicky, no veľmi rýchlo pochopíme, že ide o obranu. Snaží sa vysporiadať s tým, čo musel prežiť a čo iných obišlo. „Nevezmete si ešte trochu kávy, madam? Pokračujte v zábave, panstvo – to sme iba my: vrátili sme sa. Zabudli ste, mimochodom, postaviť slávobránu, ale to nič, nedajte sa rušiť...“⁶ Ide o postavu bojovníka, ktorý chápe, že prežitie koncentračného tábora znamenalo pre neho nový začiatok, novú šancu. V rozhovore s lekárom Martinom postava definuje základný zmysel človeka – bytie.

Čo si bol pred dvoma týždňami? Sedemtisícosemstodeväťdesiatdvojka! A čo si dnes? Pán človek! Bez gauča, ale s pulzom! Nestačí ti to? Budeme žiť –

⁴ B. Čahojová-Bernátová, *Existencializmus*. Záznam RTVS, Bratislava, <https://www.rtvsk.sk/clanok/184972/existencializmus>, [dátum prístupu: 14. 12. 2011].

⁵ B. Čahojová-Bernátová, *Dráma v priestore a čase. Divadelné hry Petra Karvaša v kontexte európskej drámy*, Bratislava 2019, s. 56-65.

⁶ P. Karvaš, *Tri slová o vojne*, Bratislava 1960, s. 71.

plnými dúškami, rozumieš, tak ako sa pije víno, páť sa budeme ako divé žrebce, vyvádzať, človeče, až nám cievičky v hlave budú pukať – aj svätý František by žil takto, keby zmŕtvychvstal ako my!⁷.

Prejavuje túžbu vrátiť sa do sveta, ktorý nie je poznačený strachom a beznádejou. Snaží sa minulosť nechať za sebou a vytvárať si obraz človeka živého, od momentu návratu po ďalšie roky. Má v sebe motiváciu prekročiť zlé, aby si zdôvodnil, prečo žiť a zahodil roky, kedy myslel na to, prečo zomrieť. Vo svojom konaní nie je Vincko deštruktívny – vo vzťahu k životu i psychike. Vývoj postavy smeruje k nájdeniu zmyslu existencie. Peter Karvaš využíva Vincka na interpretovanie viery v ľudstvo, v jeho uzdravujúcu morálnu schopnosť, čím sa dostáva do protikladu s primárnym východiskom existencializmu Sartra. Na druhej strane sa prikláňa k filozofii Camusa, ktorý neupozorňuje iba na absurdnú či hroznú situáciu, ale usiluje sa nájsť pozitívne východisko s odpoveďou na otázky prečo a ako žiť⁸. Vincko bytie v dobe po koncentračnom tábore prijal. Na základe príkladu ľudskosti si uvedomil, že zverstvá tábora nie sú priamoúmerné ostatnému svetu, ale objaví v ňom aj humánnosť, oslobodí sa z traumy, ktorú prežil.

Počkaj – ozval sa hlas dozorcú Schnitzlera... čakal som, že povie „hybaj do vápna“... Ale on povedal, a šup s ním do sanitky... Poslúchol som, veď vieš, Schnitzler by ma bol obuškou trieskal po hlave, keby som nebol poslúchol... (...) Potom zreval Schnitzler: „A teraz raz-dva za Emila k vrtačke!“ Nuž... išiel som za Emila k vrtačke... (...) A vtedy... vtedy začalo svitať. Svitalo, kamarát, zhasili reflektory a ja – som staval garáž. Kde je Schnitzler, kričím, kde je ten čert z pekla, nech ho ovalím – ale nikto ma nerozumel. Schnitzlera nebolo!⁹.

Opačný postoj vyplývajúci z prežitia rovnakých situácií sa objavuje u ďalšej postavy z hry *Návrat do života*. Lekár Martin stratil vo svojich očiach schopnosť liečiť. Neverí v seba, no najmä nedokáže čeliť smrti opätovne. Nechce čeliť vnútornému pocitu viny za všetky obeť koncentračného tábora, ktoré nemohol zachrániť. Strach zo smrti a beznádej poraziť ju vždy, za každých okolností je do určitého momentu silnejší ako snaha skúsiť to. Lekár Martin je postavený pred závažnú situáciu, vyžadujúcu si okamžité riešenie. Existenčná kríza u neho pretrváva aj po príchode domov, nenachádza možnosť zmeniť to, čo prežil, čo videl.

⁷ *Ibidem*, s. 73.

⁸ J. Kossak, *Existencialismus ve filozofii a literatuře*, Praha 1978, s. 147-148.

⁹ P. Karvaš, *Tri slova...*, op. cit., s. 130.

Svet a bytie u neho skončilo. Prejavuje sa to aj doma, keď si uvedomil, že s Máriou neprekonajú rozdelenie. Pochybuje o všetkom okolo seba, vrátane lásky. „Teraz je všetko jasné. Nikdy si ma neľúbila. Ba možno... ani ja som ťa nemal rád... Hádám vôbec nemožno mať rád... nikoho – hádam sme si to iba vymysleli, nie? Ved' či by sa toto všetko bolo mohlo stať, keby bola láska...?!“¹⁰ Obaja sú poznačení odlúčením, každý sa naň pozerá inak, čo vyplýva z rôznych prežitkov. Mária uvažuje o sebe ako o prvku minulosti, kým Martin v nej vidí prejav niekdajšej istoty, čohosi, čo predtým znamenalo humánnosť, ľudskosť a lásku. Karvaš tento fakt podčiarkol aj Máriinou neschopnosťou dať Martinovi potomka – ten by pre neho mohol predstavovať zrod nového začiatku, niečoho čistého, čo nepochádza z minulosti, ale čo sa rodí po. Pri tejto postave sa strieda nádej s beznádziejou, túžba a skepsa, rozhodnutie pre život a úvaha o smrti a vzdaní sa, strach a zúfalstvo s pozdvihnutím. Neustále prehodnocovanie a snaha čeliť minulosti sa v porovnaní s Vincom stáva podstatne náročnejšia až nedosiahnuteľná. Pohltie udalosťami z tábora v prepojení s nejednoznačnou budúcnosťou sa javia ako bezvýchodiskové.

Kým v diele *Návrat do života* postavy Karvaš umiestnil do času po hraničnej situácii, v prípade drámy *Polnočná omša* sa dostávame explicitne do diania, kde aktuálne hraničná situácia prebieha. Veľký existenčný rozdiel medzi textami spočíva aj v tematickom zobrazení. Postavy z *Návratu do života* hľadajú zmysel bytia, cítia sa stratené a výrazne determinované predošlými udalosťami. Naopak postavy z *Polnočnej omše* svoju existenciu riešia v súlade s hraničným okamihom. Ich problém spočíva v snahe prežiť, zachovať si existenciu. Dej zachytáva rodinu Kubišovcov počas Štedrého večera. Ústrednú myšlienku – zachrániť syna Ďurka – partizána, pred smrťou a nezahynúť s ním, formujú názory a správanie ostatných členov rodiny. V nich sa nájde človek veriaci, prikláňajúci sa k Rusom alebo človek naklonený k stále vládnucom Nemcom. Každý z nich, bez ohľadu na svoju preferenciu, sa prejavuje egocentricky. Rozhodujúcim nie je výhra jednej (ruskej) alebo druhej (nemeckej) strany, ani víťazstvo medzi členmi rodiny, či vôbec udalosti v dome. Podstatou zostáva – vybrať si to, čo nebude v budúcnosti znamenať stratu majetku a svojho postavenia, práve naopak. To je prvá línia príbehu. Druhá sa začína prejavovať v čase vyhrotenia situácie, keď sa rodina dostane na prah smrti. Brecker, nemecký poručík, je svedkom príchodu syna – partizána Ďurka v čase, kedy za ukrývanie

¹⁰ *Ibidem*, s. 121.

partizána hrozí smrť celej rodine. Rozhodnutie, či zranený syn Ďurko bude nažive, zostáva v rukách tejto rodiny. Očakávame, že sa odhalí vojnové zúfalstvo rodiny, namiesto toho vidíme odhalenie pravých tvárí. Ďurko sa ocitá v ich vedomí v úzadí. Namiesto otázky – Ako pomôcť Ďurkovi? – riešia otázku – Čo bude so mnou, ak...? Sme svedkami pohľadu na vojnu cez „prezliekanie kabátov“ a záchranu seba samého. Ani pri jednej postave nevnímame nechť zo sveta, z jeho fungovania. Objavujú sa tu ideologické rozpory, ktoré sú výsledkom postavenia a moci v čase blížiaceho sa ukončenia 2. svetovej vojny. Tri postavy, tri ideológie, tri rôzne prístupy k existencii. Ďurko bojuje proti zlu, proti nemeckej tyranii. V ňom sa odráža osobná skúsenosť Petra Karvaša. Zrkadlí sa tu postoj autora k otázke 2. svetovej vojny a prítomnosti fašistického režimu. Môžeme sa iba domnievať, či vysoká horúčka bola dôvodom, pre ktorý sa Ďurko rozhodol vstúpiť do rodičovského domu a vystaviť ich nebezpečenstvu. Napriek tomu sa v určitom momente snaží prevziať zodpovednosť a odísť. V tomto rozhodnutí mu zabráni Katka, jeho láska i fyzická neschopnosť. Za svoj život nepreberá zodpovednosť, prenecháva ju v konečnom dôsledku na ostatných. Karvaš využíva Sartrovu filozofiu slobody a otázky voľby, ktorá hovorí, že

ani vrhnutosť človeka do situácie, ktorú si sám nezvolil, ho neodbremeňuje od povinnosti voliť. (...) Môže byť zbabelcom a za okolností pre mňa neznesiteľných (napríklad v prípade mučenia alebo vydierania) zradiť kamarátov. Môžem však nadradiť hodnotu dôvery a priateľstva nad hodnotu vlastného života a nezradiť ani v situácii existenčného ohrozenia¹¹.

Marián našiel cestu a uznanie v nemeckej ideológii. Nezmyselnosť a zbytočnosť nahradilo uznanie, moc a sila zmeniť skutočnosti vo svete. Naplno sa podriaďuje rozkazom, žije ilúziu, ktorá mu umožňuje nájsť svoje miesto a necítiť sa ničotne. Fašizmus a miesto v ňom mu ponúka príležitosť, ktorej sa chopil. Postava Mariána je plná paradoxov. Na jednej strane nachádzame človeka rozhodného, silného, uvedomujúceho si svoju moc v tomto okamihu, na strane druhej ho dobieha vlastné presvedčenie o skazenosti a nemorálnosti toho, čo robí, že je schopný vraždiť, bez milosti. Úzkosť, strach a pocity viny ho dobiehajú. Prekrýva ich nedostačujúcimi argumentmi o jeho národnej povinnosti, o nutnosti vykonať rozkaz. Akonáhle sa Marián ocitá vo vlastnom vnútra a prežívaní, jeho správanie sa mení – udalosti opisuje z pohľadu človeka, nie z pohľadu ideológie. Táto

¹¹ A. Remišova, *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*, Bratislava 2008, s. 454.

postava prijala fašizmus a Nemcov ako záchranu, preto do posledného momentu, potlačiac hodnoty a vnútorné presvedčenia, bojuje.

Celkom iný pohľad na ne/záchranu partizána Ďurka vsadil Peter Karvaš v *Polnočnej omši* do postavy Paľa. Konanie a správanie Paľa je poddajné. Ak treba, som za fašizmus, ak mi viac prinesie červená armáda, pridám sa k nim. Možnosť získať kľúč k tomu, čo Marián našiel vo fašizme, v ňom vyvoláva nádej. Akonáhle sa ho smrť začala dotýkať, hľadal spôsoby, ako jej uniknúť. Protichodnosť nachádzame aj tu – hoci sa chce zachrániť, nezradí Ďurka. Súčasne posielala svoju manželku za Breckerom, aby ho ako žena-milenka presvedčila, nech rodinu aj Ďurka nechá nažive (o manželkiných predošlých neverách vie, preto sa nevyhraňuje voči tomu, aby to urobila opäť, tentokrát zmysluplne). Zbavuje sa viny za prípadnú Ďurkovu smrť, a to aj tým, že riskuje a ide svojmu švagrovi po lieky.

V postavách Petra Karvaša nachádzame protichodnosť, výraznú subjektivitu prežívania, egocentrizmus a súčasne empatické kolektívne cítenie, možnosť voľby, ktorá súvisí so zachovaním vlastnej predstavy existencie a strach prepojený s nádejou, hľadanie sa – v sebe a vo svete. Všetko je to bezprostredne spojené s prežívaním Petra Karvaša a s jeho zážitkami.

Túžil som i za tým, aby niekto vymyslel návod, podľa ktorého by nikto nikomu nemohol beztrešne vziať špulku s motúzom na šarkana a navyše ho strieskať, lebo sa mu zachcelo, aby nikto nebol horší iba preto, že jazyk, v ktorom nerozumie svojmu bohu, je iný a lepší, lebo tých horších je viditeľne menej, aby sa niektorí ľudia nerodili do mercedesiek a iní do autokarov a iní na dlažbu z mačacích hláv a čadičových obrubníkov, aby človek sám za to mohol, aký je a čo má, a to včítane cigánov, budhistov a bosých ostrostrelcov gumipuškami, čo okrem tej gumipušky na tom širom svete nemali nič¹².

Literatúra / References

Čahojová-Bernátová B., *Dráma v priestore a čase. Divadelné hry Petra Karvaša v kontexte európskej dramy*, Bratislava 2019, s. 56-65.

Čahojová-Bernátová B., *Existencializmus*. Záznam RTVS, Bratislava, <https://www.rtvs.sk/clanok/184972/existencializmus> [dátum prístupu: 14. 12. 2011].

¹² P. Karvaš, *V hniezde*, Bratislava 1981, s. 185.

Karvaš P., *Tri slová o vojne*, Bratislava 1960.

Karvaš P., *V hniezde*, Bratislava 1981.

Karvaš P., *Polnočná omša*, Bratislava 1960.

Karvaš P., *Portrét Petra Karvaša. Nielen na jedinej strune*, Záznam STV1, Bratislava 1997.

Kossak J., *Existencialismus ve filozofii a literatuře*, Praha 1978.

Očenášová S., Krnová K., *Spriaznení duchom*, Banská Bystrica 2000.

Remišova A., *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*, Bratislava 2008.